

HISTORIA PAŃSTWA I PRAWA POLSKIEGO

SYLLABUS – PROGRAM SZCZEGÓŁOWY WYKŁADU PROF. DR HAB. WACŁAWA URUSZCZAKA

Cel wykładu: przedstawienie genezy i rozwoju polskiej państwowości, czołowych instytucji prawa publicznego i sądowego od X do XX w.

MONARCHIA PIASTOWSKA (OK. 950 – 1370)

Geneza polskiej państwowości Pierwotne siedziby Słowian. „Państwa plemienne” Polan i Wiślan. Ustrój plemienny - starszyzna – wiec – wódz (wojewoda). Dokument „Dagome iudex”

Charakterystyka ogólna rozwoju państwa. Państwo lub państwa piastowskie.

Podziały terytorialne.

Periodyzacja dziejów ustrojowo politycznych:

1. Jedynowładztwo (monokracja) od poł. IX w. do 1227 r.
2. Polikracja piastowska od 1227 r. - współistnieją różne księstwa - do 1320 r.
3. Corona Regni Poloniae 1320 -1370 r.

ŹRÓDŁA PRAWA W MONARCHII PIASTOWSKIEJ

Źródło prawa określa sposoby powstawania i poznawania norm prawnych.

Termin „źródło prawa” w znaczeniu:

- 1) materialnym,
- 2) formalnym
- 3) poznawczym.

Źródła prawa w monarchii piastowskiej

1. Źródła materialne. Prawo boże

966 r. Chrzest Polski

Zbiór troisty (*Tripartitum*) Iwona z Chartres i jego zasady:

- I. nic nie waży niesprawiedliwy sąd lub wyrok wydany na rozkaz króla lub pod jego groźbą (*non valeat iniustum iudicium vel definitio iniusta regio metu vel iussu ordinata*);
- II. królowie (władcy) zobowiązani są zachowywać prawa (*reges legibus teneantur*);
- III. wszystkie spory sądowe mają być rozstrzygane wedle prawa (*omnes lites dirimantur per leges*).

2. Źródła formalne

HISTORIA PAŃSTWA I PRAWA POLSKIEGO

SYLLABUS – PROGRAM SZCZEGÓŁOWY WYKŁADU PROF. DR HAB. WACŁAWA URUSZCZAKA

Zwyczaj i prawo zwyczajowe

Źródło poznania zwyczajów – kroniki, żywoty świętych, księgi prawa zwyczajowego

Księga Elbląska z 2 poł. XIII w. w *Kodeksie Neumanna*,

Księga Elbląska: jako: „Najstarszy Zwód Polskiego Prawa” (Józef Matuszewski i Jacek Matuszewski), „Najstarszy pisany pomnik polskiego prawa” (Edwin Vollmann), Polska Prawda (Borys Grekow), Prawo Polaków (Adam Vetulani), „Najstarszy spis polskiego prawa” (Karol Buczek)

Miejsce i czas powstania Księgi Elbląskiej - Państwo krzyżackie, po 1253 r. a przez 1320 r.

Księga Henrykowska: - „Liber foundationis Claustris Sanctae Marie Virginis in Heinrichow”

Prawo stanowione czyli ustawowe

Ustawa wg św. Tomasza z Akwinu: "Ustawą (prawem stanowionym) nazywamy rozrządzenie rozumu, promulgowane ze względu na wspólne dobro przez tego, do którego należy troska o społeczność" (*Lex est quaedam rationis ordinatio ad bonum commune, ab eo qui curam communitatis habet, promulgata*)

Prawo stanowione czyli ustawowe

Rodzaje średniowiecznych ustaw:

2.1. P r z y w i l e j e.

privilegium est privata lex [przywilej to ustawa prywatna].

immunitety - zwolnienia od *ius ducale*

immunitet sądowy, administracyjny, ekonomiczny,

Najstarsze przywileje generalne: Cienia (1228); Lutomyśl (1291)

Przywileje lokacyjne

2.2. S t a t u t y:

statut = ustawa

Najstarsze statuty wg Rejestru polskich ustaw średniowiecznych Oswalda Balzera

- 1) statut łączycycki z 1180 r.;
- 2) statut Konrada Mazowieckiego o dziesięcinach na Mazowszu z 1220-1232 r.
- 3) statut górniczy Leszka Białego z 1221-1224
- 4) ks. Henryka Brodatego statut w przedmiocie pomocnego, dziewiczego i wdowiego z 1237 r.
- 5) statut ks. Kazimierza łączycycko-kujawskiego w przedmiocie darowizn na rzecz kościoła
- 6) statut Przemysława II ks. wielkopolskiego o pieczętowaniu przywilejów,

HISTORIA PAŃSTWA I PRAWA POLSKIEGO

SYLLABUS – PROGRAM SZCZEGÓŁOWY WYKŁADU PROF. DR HAB. WACŁAWA URUSZCZAKA

7) Statut ks. świdnickiego Bolka w sprawie świadczeń podatkowych poddanych

11) Statut Władysława Łokietka z 7 marca 1298 r. przyznający niektórym miastom wielkopolskim prawo karania złoczyńców

2. Prawo stanowione czyli ustawowe

Ustawa wg św. Tomasza z Akwinu: "Ustawą (prawem stanowionym) nazywamy rozrządzenie rozumu, promulgowane ze względu na wspólne dobro przez tego, do którego należy troska o społeczność" (*Lex est quaedam rationis ordinatio ad bonum commune, ab eo qui curam communitatis habet, promulgata*)

Rodzaje średniowiecznych ustaw:

2.1. P r z y w i l e j e.

privilegium est privata lex [przywilej to ustawa prywatna].

immunitety - zwolnienia od *ius ducale*

immunitet sądowy, administracyjny, ekonomiczny,

Najstarsze przywileje generalne: Cienia (1228); Lutomyśl (1291)

Przywileje lokacyjne

2. 2. S t a t u t y:

statut = ustawa

Najstarsze statuty wg Rejestru polskich ustaw średniowiecznych Oswalda Balzera

1) statut łączycy z 1180 r.;

2) statut Konrada Mazowieckiego o dziesięcinach na Mazowszu z 1220-1232 r.

3) statut górniczy Leszka Białego z 1221-1224

4) ks. Henryka Brodatego statut w przedmiocie pomocnego, dziewiczego i wdowiego z 1237 r.

5) statut ks. Kazimierza łączycyko-kujawskiego w przedmiocie darowizn na rzecz kościoła

6) statut Przemysława II ks. wielkopolskiego o pieczętowaniu przywilejów,

7) Statut ks. świdnickiego Bolka w sprawie świadczeń podatkowych poddanych 11) Statut Władysława Łokietka z 7 marca 1298 r. przyznający niektórym miastom wielkopolskim prawo karania złoczyńców

3. Statuty Kazimierza Wielkiego (1357/1362)

Najwcześniej wydany został statut dla Wielkopolski, liczący 34 artykułów. Było to - jak ustalił Stanisław Roman - w latach 1357-1362. Po statucie wielkopolskim na wiecu w Wiślicy powstał statut małopolski w

HISTORIA PAŃSTWA I PRAWA POLSKIEGO

SYLLABUS – PROGRAM SZCZEGÓŁOWY WYKŁADU PROF. DR HAB. WACŁAWA URUSZCZAKA

ilości 24 artykułów, uzupełniony później do 59 artykułów zbiorem luźnych ustaw królewskich. Oryginały tych statutów nie zachowały się. W znanych rękopisach (najstarszy z 1400 r.) występują one w kilku różnych, uzupełnianych stopniowo redakcjach. Po śmierci Kazimierza Wielkiego dołączono do nich jego późniejsze statuty (tzw. ekstrawaganty), postulaty ustawodawcze szlachty (tzw. petyta), przepisy zredagowane w formie kazusów prawnych podające fikcyjny stan faktyczny wraz z rozstrzygnięciami (tzw. prejudykaty). Wraz z uzupełnieniami statut wielkopolski liczył ok. 50 artykułów, małopolski ok. 105 artykułów.

Cel Statutów Kazimierza Wielkiego – reforma obowiązującego polskiego prawa zwyczajowego; wprowadzenie nowych zasad prawnych, między innymi:

- „ustawa nie działa wstecz” (*Cum omnes constitutiones et statuta legem imponant rebus et negotiis presentibus et futuris et non preteritis*) "Gdyż wszystkie ustawienia i statuta wkładają rzeczom a dziejom przyjdącym, nie przeminęłym");
- „nikt nie może czerpać korzyści z popełnionego bezprawia” (*inobedientes de malitia ipsorum commodum non deportant* - "nieposłusznym zło czynstwo nie przyniesie korzyści");
- ochrona praw nabytych (*iure suo nullus debeat defraudari* - "Nikt ze swego prawa ma być schytrzon a chytrze pozbawion" (1459)
- „nikomu nie wolno odmawiać prawa do obrony, która jest prawem naturalnym” (*cuilibet sua defensio et tuitio, cum iuris sit naturalis, non est deneganda*);
- zawinione niestawiennictwo powoda (*contumacia*) jest czymś większym niż niestawiennictwo pozwanego (*contumacia actoris est maior quam rei*);
- nie należy wzruszać sprawy prawomocnie zakończonej (*Quamvis negotia mortua et finita, quasi contra naturam, difficile sit retractare*);
- powód winien pozywać do sądu właściwego dla pozwanego (*actor forum rei undique sequi debeat*);
- obowiązkiem sędziów jest bezstronność, uczciwość, sprawiedliwość

Dygesta małopolsko-wielkopolskie

Ok. 1420 r. powstała nowa redakcja Statutów Kazimierza Wielkiego, nazwana przez Antoniego Zygmunta Helcla „dygestami małopolsko-wielkopolskimi”. Był to połączony zwód statutów małopolskiego i wielkopolskiego, z których usunięto wzmianki o ich pierwotnym pochodzeniu oraz wyeliminowano część przepisów wielkopolskich. Ustawie, liczącej 130 artykułów nadano charakter statutu ogólnopolskiego.

4. Umowy międzypaństwowe

5. Źródła prawa kościelnego

5.1. Źródła powszechnego prawa kanonicznego:

Zbiory powszechnego prawa kanonicznego

HISTORIA PAŃSTWA I PRAWA POLSKIEGO

SYLLABUS – PROGRAM SZCZEGÓŁOWY WYKŁADU PROF. DR HAB. WACŁAWA URUSZCZAKA

Collectio trium partium [„Zbiór trzech części”], znana też pod nazwą „Tripartita”. Został on zredagowany przez biskupa Iwona z Chartres.

Corpus Iuris Canonici [Kodeks prawa kanonicznego]. Pod tą nazwą kryło się kilka osobnych kodeksów prawa, jak Dekret Gracjana, Dekretały papieża Grzegorza IX, *Liber Sextus* oraz Klementyny.

5.2. Prawo kościelne partykularne:

5.2.1. Ustawodawstwo papieskie dla Kościoła w Polsce - bulle

5.2.2. Ustawodawstwo partykularne - statuty synodalne
Synodyk Jarosława z 1357 r.

5.2.3. Akty państwowo-kościelne

ZNACZENIE ŚREDNIOWIECZNEGO PRAWA KANONICZNEGO DLA ROZWOJU PRAWA POLSKIEGO

Wpływ na zmianę prawa zwyczajowego - dekret papieża Celestyna III z 1193 r. wydany na prośbę biskupa krakowskiego

„Mężobójstwo popełnia się - zarówno czynem, jak i poleceniem, radą lub obroną dokonanego czynu” (*Homicidium enim factum quam praecepto, siue consilio ac defensione non est dubium perpetrari*). Sam zwyczaj ziemski pojedynku sądowego papież ocenił jako niegodziwy (*prava consuetudo*).

Sobór laterański IV w 1215 r. – zniesienie ordaliów

Wzór regulacji prawnych

Upowszechnienie dokumentów

Uruchomienie nauczania prawa - najstarszy profesor prawa - magister Salomon - *profesor iuris* w Sandomierzu 1238

6. Źródła prawa niemieckiego w Polsce

HISTORIA PAŃSTWA I PRAWA POLSKIEGO

SYLLABUS – PROGRAM SZCZEGÓŁOWY WYKŁADU PROF. DR HAB. WACŁAWA URUSZCZAKA

6.1. Począwszy od XIII w. na ziemiach polskich zaczęto stosować prawo niemieckie, znane też pod nazwą *ius theutonicum*. Posługiwali się nim wszyscy mieszczanie oraz mieszkańcy wielu wsi w Królestwie Polskim założonych lub przeniesionych na prawo niemieckie

6.2. Podstawowe źródła prawa magdebursko-saskiego w Polsce:

- 1) Zwierciadło Saskie (*Sachsenspiegel, Speculum Saxonum*)
- 2) Weichbild magdeburski (*Ius municipale Magdeburgensis*)
- 3) ortyle

6.3. Przywileje miejskie

6.4. Wilkierze czyli statuty miejskie

6.5. Systemy prawa niemieckiego obowiązujące w Polsce: 1) prawo sasko-magdeburskie; 2) prawo lubeckie; 3) prawo średzkie

7. Prawo lenne

Prawo lenne zwyczajowe

Księgi prawa lennego - *Libri feudorum* w *Corpus Iuris Civilis*

8. Dokumenty i ich znaczenie. Notariat publiczny

8.1. Definicja i rodzaje dokumentów

Dokument jest to sporządzone na piśmie oświadczenie wiedzy lub woli wystawcy dokumentu o treści prawnej

Najważniejszy jest podział dokumentów ze względu na moc prawną na:

- a) konstytutywne zwane też dyspozytywnymi, które utrwalają na piśmie czynność prawną tworzącą nowy stan prawny. Chodzi tutaj o przywileje, testamenty, karty, itp.
- b) deklaratywne (deklaratoryjne) czyli poświadczeniowe, które potwierdzają istnienie stanu prawnego, zaistniałego niezależnie od dokumentu. Dokumenty takie nazywane są często: notitiae, breve, memoratoria.

8.2. Forma dokumentu:

Formularz typowego dyplomu składał się z trzech części: 1. Protokół; 2. Kontekst; 3. Eschatokół.

HISTORIA PAŃSTWA I PRAWA POLSKIEGO

SYLLABUS – PROGRAM SZCZEGÓŁOWY WYKŁADU PROF. DR HAB. WACŁAWA URUSZCZAKA

W **protokole** czyli części wstępnej dokumentu figurowały:

- a) inwokacja - wezwanie imienia Boga;
- b) intytulacja - to jest wymienienie imienia i tytułu (godności) wystawcy;
- c) inskrypcja - to jest określenie adresata przez wskazanie jego imienia i tytułu, albo jego określenia. W inskrypcji umieszczana była często także salutacja czyli pozdrowienie adresata przez wystawcę.

Z kolei **tzw. kontekst** zawierał część zasadniczą dokumentu, w której mieściły się:

- a) arenga czyli fragment objaśniający motywy wydania dokumentu, często w postaci sentencji filozoficznych lub teologicznych, albo przez wskazania faktów, uzasadniających podjętą dyspozycję;
- b) promulgacja - formuła ogłoszenia woli wystawcy adresowana do odbiorcy lub ogółu;
- c) narracja - opis wydarzeń prowadzących do wydania dokumentu, np. prośba wystawcy,
- d) dyspozycja czyli oświadczenie woli wystawcy potwierdzające lub konstytuujące stan prawny;
- e) sankcja - określenie negatywnych skutków prawnych zwykle karą doczesną lub wieczną, świecką lub kościelną dla tych, którzy nie zechcą respektować postanowień wystawcy;
- f) korroboracja - informacja o środkach uwierzytelniających dokument (świadcowie, pieczęć, ewentualnie podpisy).

Natomiast **eschatokól**, czyli część końcowa dokumentu, zawierał:

- a) subskrypcja - czyli podpis wystawcy rzeczywisty lub zastępczy przy pomocy znaku rozpoznawczego, któremu zwykle towarzyszył podpis kanclerza oraz świadków dokumentu. W najstarszych dokumentach nie ma podpisów świadków, lecz występuje lista świadków przez wymienienie ich z imienia i godności;
- b) datacja wraz z lokacją, w której figurowały dane co do czasu i miejsca powstania dokumentu. Jest to formuła „actum et datum”
- c) apreakcja - formuła wyrażająca życzenie wiecznej trwałości dyspozycji dokumentu, zwykle przez umieszczenie na końcu słowa: amen, fiat, feliciter, itp.

Redagowanie dokumentu było prawdziwą sztuką. Określano ją terminem *ars dictaminis* (*ars dictandi*). W codziennej praktyce posługiwano się formularzami czy raczej wzorami formularzy dokumentów. Do najbardziej rozpowszechnionych należały: Formularium Johannis de Bononia (Formularz Jana z Bolonii), czy *Ars dictaminis Petri de Vineis* (Piotra z Vineis).

8.3. Recepcja dokumentu w Polsce:

8.4. Notariat publiczny w średniowiecznej Polsce

HISTORIA PAŃSTWA I PRAWA POLSKIEGO

SYLLABUS – PROGRAM SZCZEGÓŁOWY WYKŁADU PROF. DR HAB. WACŁAWA URUSZCZAKA

9. NAUKA PRAWA

W średniowiecznej Polsce nauka prawa występowała prawie wyłącznie w kręgach kościelnych.

Polacy w Bolonii

Martinus Polonus (+ 1279) - dwa dzieła: „Kronika papieży” oraz „Margaretha seu tabula Decreti”,

Laurentius Polonus - Memoriale Decreti, powstały w końcu XIII w.

Jacobus ze Skaryszewa

Stephanus Polonus - legat Stolicy Apostolskiej w Austrii, Czechach i w Polsce w 1263 r. Pozostawił po sobie dwa krótkie utwory prawnicze, zwane *questiones*. Pierwsza dotyczyła mocy obowiązującej ustnie ogłoszonego statutu legata papieskiego; druga natomiast dotyczyła elekcji cesarskiej.

Założenie Uniwersytetu w Krakowie – 1364 r.

II. ZASADY USTROJOWE W MONARCHII PIASTOWSKIEJ

Pod pojęciem zasad ustrojowych należy rozumieć formuły określające podstawowe relacje istniejące w danym państwie w zakresie jego ustroju społecznego i politycznego.

1. Zasada monarchicznej formy rządu

2. Zasada suwerenności państwa

Suwerenność oznacza niepodległość i udziałność państwa w stosunkach zewnętrznych i wewnętrznych.

Stosunek Polski do cesarstwa i papieża

Rex est imperator in regno suo

3. Zasada stratyfikacji społeczeństwa

Stratyfikacja polega na rozwarstwieniu społeczeństwa na grupy (warstwy, klasy) różniące się położeniem ekonomicznym lub prawnym. Zasada stratyfikacji społecznej, jako zasada prawna, oznacza, że rozwarstwienie społeczeństwa nie ujawnia się jedynie w sferze faktów, lecz znajduje potwierdzenie w prawie zwyczajowym lub stanowionym. Przeciwnością zasady stratyfikacji społecznej jest obowiązująca współcześnie zasada równości wobec prawa, która w przeszłości nie była znana.

Lata 950 - 1227 – podziały plemienne

Grupy ludności: możni - wolni kmiecie - niewolni

Okres 1227 – 1320: feudalizacja – powstanie stanów

Stan rycerski (*ius militare*)

Stan duchowny (*ius canonicum*)

Stan mieszczański

Stan chłopski

HISTORIA PAŃSTWA I PRAWA POLSKIEGO

SYLLABUS – PROGRAM SZCZEGÓŁOWY WYKŁADU PROF. DR HAB. WACŁAWA URUSZCZAKA

4. Zasada powiązania państwa i Kościoła katolickiego

Zasada powiązania państwa i Kościoła katolickiego polegała na uznaniu Kościoła za jedną z głównych instytucji publicznych pozostającej pod opieką państwa z jednoczesnym nadaniem religii katolickiej charakteru wyznania panującego.

5. Zasada koncentracji władzy

Zasada koncentracji władzy polegała na skupieniu całości władzy państwowej w ręku panującego księcia lub króla.

6. Zasada personalizacji władzy państwowej.

Personalizacja władzy państwowej polega na decydującym znaczeniu czynnika ludzkiego w organizacji politycznej danego społeczeństwa. Władza spersonalizowana to władza związana z konkretną osobą, sprawującą funkcję polityczną dzięki osobistym przymiotom, a nie prawnie przypisanym do danego stanowiska uprawnieniom. Przeciwnościem personalizacji władzy jest instytucjonalizacja, która polega na powstaniu trwałych instytucji władzy, określonych przez prawo w odniesieniu zarówno do jej organizacji, jak też zakresu i sposobów działania.

7. Zasada podziału terytorialnego państwa

Zasada podziału terytorialnego państwa to w istocie zasada praktyczna związana ze sprawowaniem władzy. Oznacza ona istnienie wewnętrznego podziału terytorium państwa na okręgi poddane jednej władzy. Na podziały terytorialne wywierają wpływ faktyczna rozległość terytorialna państwa, uwarunkowania geograficzne, historyczne i polityczne.

- 1) X- XII w.: prowincje – okręgi grodowe (kasztelanie) – opola
- 2) XII- XIII w.: księstwa dzielnicowe - kasztelanie
- 3) XIV w. : prowincje - ziemie (województwa) – kasztelanie (powiaty) – miasta i wsie

8. Zasada hierarchicznej struktury urzędów państwowych

Zasada hierarchicznej struktury urzędów określa wzajemny stosunek istniejących urzędów jako hierarchię czyli układ pionowego podporządkowania.

A. do XII w.

urzędy centralne i dworskie: komes pałacowy (comes palatinus), zwany też wojewodą,
inne urzędy dworskie

namiestnicy prowincji
komesi grodowi

B. XIII – pocz. XIV w.

Urzędy centralne dworskie: wojewoda, sędzia, kanclerz, inne dworskie

Urzędy lokalne: kasztelanowie
Starosta generalny

C. XIV w.

Urzędy koronne: kanclerz, podkanclerzy, marszałek, podskarbi

Urzędy lokalne: królewskie – starosta generalny lub powiatowy

Ziemskie: wojewoda, kasztelan, podkomorzy, sędzia, podsędek,
chorąży, i inne ziemskie

Urzędy lokalne w Małopolsce: wielkorządca, burgrabiowie i tenutariusze, justycjariusze

9. Zasada rozporządzalności terytorium państwa przez władzę

10. Zasada dziedziczności tronu

11. Zasada ponoszenia ciężarów finansowych i osobistych na rzecz państwa (tzw. prawo książęce)

MONARCHIA ANDEGAWENÓW I JAGIELLONÓW (1370 – 1572)

I. CHARAKTERYSTYKA EPOKI

1. Rządy możnowładcze (1370-1385)
2. Monarchia arystokratyczna pierwszych Jagiellonów (1385-1492)
3. Monarchia parlamentarna Złotego Wieku (1492- 1569/1572)

II. ŹRÓDŁA PRAWA

1. System prawny:

Prawo pospolite (*ius commune*)

Prawo sądowe = prawa stanowe

2. Źródła materialne

Prawo Boże = dekalog

Prawo ludzkie = vox regis – vox populi – consensus communis

Quod omnes tangit ab omnibus approbari debet

Lex est anima Reipublicae

3. Źródła formalne

3.1. Ustawodawstwo królewskie

HISTORIA PAŃSTWA I PRAWA POLSKIEGO

SYLLABUS – PROGRAM SZCZEGÓŁOWY WYKŁADU PROF. DR HAB. WACŁAWA URUSZCZAKA

Do schyłku panowania Kazimierza Jagiellończyka (1447-1492) królowie polscy zachowywali pełną władzę ustawodawczą, wydając różnorodne akty prawodawcze. Akty te były zróżnicowane pod względem swej formy i treści, a także zakresu osobowego i terytorialnego ich mocy obowiązującej.

3.1. 1. Przywileje generalne

Koszyce 1374

Czerwińsk 1422

Brześć 1425, Jedlna 1430, Kraków 1433 – *Neminem captivabimus nisi iure victum*

Ius commune

3.1.2. Przywileje inkorporacyjne

Przywilej krakowski 1454

3.1.3. Akty unii polsko-litewskiej: 1385, 1413, 1501, 1569

3.1.4. Przywileje confirmacyjne

3.1. 5. Statuty królewskie

Statut warcki 1423; Statuty nieszawskie 1454

3. 1.6. Dekrety, edykty, ordynacje

3. 2. Konstytucje sejmowe

3.3. Ustawodawstwo lokalne - Lauda sejmikowe

3.4. Akty prawodawcze organów administracyjnych:

Artykuły marszałkowskie

Artykuły hetmańskie

Taksy wojewodzińskie

3.5. Prawo zwyczajowe

Spisy prawa zwyczajowego: Artykuły sądowe, Zwyczaje ziemi krakowskiej, *Processus Iuris* (Postępek sądowy).

Akcja spisywania prawa zwyczajowego (1506, 1532)

3.6 . Urzędowa kodyfikacja prawa (Ruch kodyfikacyjny w Polsce Jagiellonów)

HISTORIA PAŃSTWA I PRAWA POLSKIEGO

SYLLABUS – PROGRAM SZCZEGÓŁOWY WYKŁADU PROF. DR HAB. WACŁAWA URUSZCZAKA

1488 - Syntagmata

1506 - Statut Łaskiego

1523 - *Formula Processus*

1532 – Projekt kodeksu prawa sądowego pt. *Statuta Regni Poloniae recens recognita et emendata*, częściej określane jako Korektura praw (*Correctura iurium*) lub „Korektura Taszyckiego”

3.7. Kompedia prywatne prawa polskiego

Jakuba Przyłuskiego *Leges seu statuta ac privilegia Regni Poloniae omnia*, wydane w Krakowie w 1553 r.
Statuta Regni Poloniae Jana Herburta

3.8. Kodyfikcje partykularne:

Statut mazowiecki (1540)

Rewizje prawa chełmińskiego – rewizje lidzbarskie z 1552 i 1560

4. Recepcja prawa rzymskiego w Polsce

5. Źródła pomocnicze:

5. 1. Księgi sądowe ziemskie i grodzkie

konstytucja sejmowa o „ważności zapisów” z 1588 r.

5.2. Księgi urzędowe:

Księgi kanclerskie - Metryka Koronna

Księgi skarbowe, księgi wojskowe.

Księgi wojskowe

6. PRAWO MIEJSKIE

6. 1. Źródła podstawowe:

Bartłomiej Groicki i jego dzieła

6. 2. Próba kodyfikacji

Maciej Śliwnicki. Projekt ten, znany jako *Sigismundina iura constitutionesque Sigismundinae*, został ukończony w 1523 r.

6. 3. Przywileje królewskie dla miast

6. 4. Wilkierze

HISTORIA PAŃSTWA I PRAWA POLSKIEGO

SYLLABUS – PROGRAM SZCZEGÓŁOWY WYKŁADU PROF. DR HAB. WACŁAWA URUSZCZAKA

6. 5. Konstytucje sejmowe w sprawach miejskich

6. 6. Ortyłe

Ortyłe = pouczenia prawne wydawane w odniesieniu do konkretnych spraw, z reguły sądowych. W czasach Andegawenów i Jagiellonów w Polsce nie praktykowano już zwracania się po ortyle do Magdeburga. Wydawały je sądy wyższe działające w Królestwie Polskim. Najważniejszym był z pewnością Sąd Wyższy Prawa Niemieckiego na Zamku Krakowskim.

7. PRAWO KOŚCIELNE

7.1. Źródła powszechnego prawa kanonicznego – *Corpus Iuris Canonici*:

Prawo papieskie i soborowe (Sobór Trydencki 1545-1563)

7.2. Źródła prawa partykularnego: Statuty synodalne i ich kodyfikacje

Statut Mikołaja Trąby – 1420

Statut Jana Łaskiego – 1523

7. 3. Księgi kościelne

Podstawowe serie tych ksiąg to: księgi biskupie (*acta episcopalia*), księgi oficjałów (*acta officialia*), księgi kapitulne (*acta capitularia*). Służyły one rejestrowaniu czynności administracyjnych i sądowych. W XVI w. pojawiły się księgi parafialne, w których rejestrowane były akty chrztu św., pogrzeby oraz zawarcie małżeństw. Do 1945 r. księgi parafialne były głównym instrumentem ewidencji ludności na ziemiach polskich.

7.2. Kościół prawosławny i kościoły protestanckie

8. PRAWO WIEJSKIE

Ustawy dominialne

Księgi sądowe wiejskie

9. NAUKA PRAWA

9.1. Ośrodki kształcenia

Uniwersytet krakowski

Inne: Akademia Lubrańskiego w Poznaniu

HISTORIA PAŃSTWA I PRAWA POLSKIEGO

SYLLABUS – PROGRAM SZCZEGÓŁOWY WYKŁADU PROF. DR HAB. WACŁAWA URUSZCZAKA

9.2. Nauka prawa

Dekretalistyka polska

Polska szkoła prawa narodów – Stanisław ze Skarbimierza, Paweł Włodkowic

Jan Ostroróg, *Monumentum pro comitiis generalibus regni*

Stanisław Zaborowski, *De bonorum regis*

Jakub Przyłuski, *Leges seu statuta Regni Poloniae* (1553)

Wawrzyniec Goślicki, *De optimo senatore*

10. Kultura prawna społeczeństwa

Cechy: przywiązanie do dawnego prawa; duża rola zwyczaju; konserwatyzm.

Słabość prawa uczonego.

Wiara raczej w prostą sprawiedliwość niż w uczone kruczki prawne.

ZASADY USTROJOWE MONARCHII ANDEGAWENÓW I JAGIELLONÓW

Monarchia Andegawenów i Jagiellonów jako państwo jednoczące społeczeństwo zamieszkałe na określonym terytorium swój kształt organizacyjny oraz funkcjonowanie opierała na pewnych stałych wzorcach formujących relacje społeczno-polityczne czyli na zasadach ustrojowych. Zasady te wypracowywane w toku praktyki społecznej, znajdowały potwierdzenie w aktach prawnych.

Zasady ustroju społecznego:

1. Zasada stanowo-korporacyjnego podziału społeczeństwa

Monarchia nierównouprawnionych stanów: szlachta, duchowieństwo, mieszczenie, chłopci

Przywileje generalne dla szlachty

Ku zasadzie równości szlacheckiej

Stan sui generis: Żydzi - Przywilej generalny 1264/1334

Konstytucja z 1539 r.

2. Zasada powiązania Państwa i Kościoła Katolickiego

Wyznanie katolickie wyznaniem panującym

3. Zasada tolerancji wyznaniowej

Tolerancja bardziej faktyczna, niż prawna

Przywilej generalny dla Żydów - 1264/1334

HISTORIA PAŃSTWA I PRAWA POLSKIEGO

SYLLABUS – PROGRAM SZCZEGÓŁOWY WYKŁADU PROF. DR HAB. WACŁAWA URUSZCZAKA

Przywileje *de non tollerandis Christianis et non tollerandis Iudaeis*

Przywileje dla Kościoła prawosławnego

Meandry tolerancji - edykt wieluński *contra haereticos* z 1424 r. –

Edykty *contra luteranos* 1522 i 1524

Zygmunt August: *nie będę królem niczyich sumień*

Konfederacja warszawska 1573

Zasady ustroju politycznego:

4. Zasada suwerenności Korony Królestwa

Suwerenność zewnętrzna (udzielność, niepodległość):

Rex et Corona Regni non recognoscant superiorem

Lenna Korony

Suwerenność wewnętrzna (samowładność):

Corpus Regni – król z radą królewską (od k. XV w.) król z sejmem

Zasada mieszanej formy rządu

Forma rządu czyli organizacja władz naczelnych państwa była mieszana.

Ewoluowała od formy monarchiczno-arystokratycznej (do 1492 r.) ku formie mieszanej (monarchiczno-arystokratyczno-demokratyczno-szlacheckiej) (1492 – 1572)

Król:

Władza rządzenia (*potestas regiminis*)

potestas distributiva

Władza sądenia - *postestas iurisdictionis* - *rex est iudex supremus*

Sądy królewskie : 1) nadworny ; 2) Sejmowy ; 3) asesorski

Władza stanowienia prawa – *potestas legislationis*

Rada królewska - Senat

Skład: arcybiskupi (2), biskupi ordynariusze, wojewodowie, kasztelanowie, ministrowie

Kompetencje: doradcy i stróże prawa i króla

HISTORIA PAŃSTWA I PRAWA POLSKIEGO

SYLLABUS – PROGRAM SZCZEGÓŁOWY WYKŁADU PROF. DR HAB. WACŁAWA URUSZCZAKA

Sejm walny

5. Zasada ustroju parlamentarnego

Ustrój parlamentarny polega na istnieniu stałych instytucji publicznych reprezentujących naród polityczny.

Sejm walny

Sejmy prowincjonalne

Sejmiki ziemskie (wojewódzkie) - statut nieszawski (1454) o sejmikach

Geneza sejmów walnych: od zjazdów szlachty (1382) do sejmów dwuizbowych (1468)

Rozwój reprezentacji sejmowej

Kompetencje sejmowe:

Przywilej koszycki (1374)

Statuty nieszawskie 1454/1496

Konstytucja *Nihil novi* (1505)

Sejmy XVI w. – zasada zgody

6. Zasada ograniczonej elekcyjności tronu

Zasada dotyczy sposobu obsady stanowiska głowy państwa – w istocie następstwa na tronie królewskim.

Od dziedziczości za Andegawenów do ograniczonej elekcyjności za Jagiellonów

Elekcja za Jagiellonów (od 1434 r.)

Czynne prawo wyborcze: rada królewska w asyście szlachty na sejmie elekcyjnym.

Bierne prawo wyborcze: dziedzice zmarłego króla

Elekcja *vivente rege* w 1529 r.

Dekrety elekcyjne Zygmunta z 1530 i 1538 r.

7. Zasada nadrzędności prawa

Przysięga koronacyjna – Potwierdzenie praw Królestwa (*Confirmatio iurium*)

Prawo oporu (*ius resistendi*)

Ruch egzekucji praw

Zasady: 1) *In Polonia lex est rex* 2) *lex est anima Reipublicae*

8. Zasada samorządności

Sprawy publiczne pozostawione są w bezpośrednim zarządzie wspólnot.

Rodzaje samorządów w dawnej Polsce:

HISTORIA PAŃSTWA I PRAWA POLSKIEGO

SYLLABUS – PROGRAM SZCZEGÓŁOWY WYKŁADU PROF. DR HAB. WACŁAWA URUSZCZAKA

- 1) stanowy - szlachecki (ziemski): sejmiki
- 2) miejski – miasta
- 3) wiejski – gromada
- 4) wyznaniowy (narodowo-wyznaniowy)
- 5) zawodowy
- 6) dominialny (własność szlachecka i kościelna)

9. Zasada jedności terytorialnej państwa

Prawo do rozporządzania terytorium: XIV – XV w. król z radą królewską
XVI w. król z sejmem

Lenna: Mazowsze, Oświęcim i Zator, Siewierz, Łęborg Bytów,
Prusy Zakonne, Kurlandia, Mołdawia; Warmia

Unie personalne: z Węgrami (1370 – 1382 i 1440-1444);
z Wielkim Księstwem Litewskim (1385 – 1492)

Unia realna: z Wielkim Księstwem Litewskim (1501)

Unia zjednoczeniowa: Unia lubelska (1569) – warunki unii – powstanie Rzeczypospolitej Obojga
Narodów

Inkorporacje: pełna: Ruś halicko-włodzimierska (1388/1434)
na prawach autonomii: Prusy (1454/1466)

10. Zasada podziału administracyjnego państwa

Prowincje - Małopolska, Wielkopolska w tym Mazowsze (od 1529), Prusy Królewskie (od 1466); Litwa
(od 1569)

Województwa – ziemie

Powiaty grodzkie i sądowe

11. Zasada podziału władzy i hierarchicznej struktury urzędów i sądów

Zasady te dotyczą sposobu organizacji aparatu władzy i oznaczają, że jest ona sprawowana przez różne podmioty w odniesieniu do różnych spraw.

Podział pionowy - decentralizacja – przyznanie samodzielnych uprawnień władczych urzędom lub instytucjom niższego rzędu, działających w poszczególnych jednostkach terytorialnych.

Podział poziomy – dekoncentracja - rozdzielenie uprawnień między urzędy lub instytucje, działające na tym samym poziomie hierarchii władzy

HISTORIA PAŃSTWA I PRAWA POLSKIEGO

SYLLABUS – PROGRAM SZCZEGÓŁOWY WYKŁADU PROF. DR HAB. WACŁAWA URUSZCZAKA

Aparat władzy: król - rada królewska (senat) - sejm walny (od 1468 r.)

Urzędy:

Urzędy centralne:

1) koronne:

(ministerialne) kanclerz wielki, podkanclerzy, marszałek wielki, marszałek nadworny, podskarbi wielki, podskarbi nadworny, hetman wielki, hetman polny

(pomocnicze): sekretarz wielki, referendarze

2) nadworne: chorąży, miecznik, podczaszy, stolnik, koniuszy, kuchmistrz

Urzędy lokalne:

1) królewskie: starosta generalny, starosta grodzki, starosta niegrodowy (tenutariusz), burgrabia zamkowy, justycjariusze (do poł. XV w.)

2) ziemskie:

(dygnitarские) wojewoda, kasztelan, podkomorzy, sędzia ziemski, podsędek ziemski, pisarz ziemski, wojski,

(tytularne) cześnik, podczaszy, stolnik, podstoli, miecznik, chorąży, łowczy

Wojewoda: doradca królewski, głowa wspólnoty szlacheckiej województwa, dowódca pospolitego ruszenia, sądownictwo żydowskie, taksy wojewodzińskie

Podział poziomy – wyodrębnienie władzy ustawodawczej – Konstytucja Nihil novi (1505)

Organizacja sądów - Sądownictwo stanowe:

Sądy dla szlachty: I-a instancja: 1) ziemskie; 2) grodzkie; 3) podkomorskie

II-ga instancja: sądy wiecowe

III-a instancja: sąd królewski (nadworny, asesorski, sejmowy)

Sądy kościelne: I inst. - sąd biskupi (oficjała biskupiego)

II inst. - sąd arcybiskupi

III inst. – Rota Rzymska

Sądy miejskie: I inst. - sąd ławniczy

II inst. – Sąd wyższy prawa niemieckiego

III inst. – sąd królewski (asesorski) lub sąd pana miasta

Sądy wiejskie – I inst. - sąd wiejski ławniczy

HISTORIA PAŃSTWA I PRAWA POLSKIEGO

SYLLABUS – PROGRAM SZCZEGÓŁOWY WYKŁADU PROF. DR HAB. WACŁAWA URUSZCZAKA

II inst. – sąd pana wsi lub starosty dla wsi królewskich
III inst. Sąd referendarski dla wsi królewskich

Sądy specjalne np. sądownictwo dla Żydów (sądy kahalne, sąd żydowski wojewody)

13. Zasada zróżnicowanych obowiązków ludności w zakresie obronności i skarbowości

Rycerstwo (Szlachta) – służba wojskowa w pospolitym ruszeniu

Podatek zwyczajny tzw. łanowe

Podatek nadzwyczajny tzw. pobór za zgodą sejmiku lub sejmików

Duchowieństwo - *subsidium charitativum* („dobrowolna jałmużna”)

Mieszczanie – obrona miasta; podatek – tzw. szos uchwalany przez sejm

Chłopi - podatek łanowy lub pobór uchwalony przez sejm lub sejmiki

Źródła dochodów skarbowych: czynsze z królewskich

podatki zwyczajne (łanowe, pogłówny żydowski),
podatki nadzwyczajne (pobór, pogłówny, inne)
podatek pośredni (tzw. czopowe) uchwalany przez sejm
monopole gospodarcze (regalia), jak np. solny
cła
pożyczki pod zastaw królewskich

Egzekucja dóbr – rewindykacja zastawionych królewskich (1562/1565)

Lustracja królewskich

Kwarta - wojsko kwarciane

Utworzenie tzw. Skarbu pospolitego (1565)

RZECZPOSPOLITA OBOJGA NARODÓW

I. Periodyzacja

HISTORIA PAŃSTWA I PRAWA POLSKIEGO

SYLLABUS – PROGRAM SZCZEGÓŁOWY WYKŁADU PROF. DR HAB. WACŁAWA URUSZCZAKA

1. 1572 – 1668 Monarchia elekcyjno-parlamentarna „wieku srebrnego”
2. 1668 – 1763 Rzeczpospolita w kryzysie
3. 1764 – 1795 Rzeczpospolita w *in statu reformandi*

Forma państwa

ŹRÓDŁA PRAWA

I. Źródła materialne - Prawo Boże

Prawo natury

Doktryna prawa natury wywarła przemożny wpływ na liczne europejskie kodyfikacje, w tym także polskie próby w tym zakresie, jakimi były „Zbiór praw sądowych” Andrzeja Zamoyskiego z 1778 r. oraz Kodeks Stanisława Augusta z 1791 r.

II. Źródła formalne

II.1. Prawa fundamentalne. Ustawy zasadnicze

1.1. Artykuły Henrykowskie 1573 – Pacta conventa (od 1632)

1.2. Prawa kardynalne – 1768; 1775; 1791 (8 stycznia); 1793

1.3. Konstytucja 3 Maja 1791 r.

Reformy społeczne i polityczne

II. 2. Ustawy – konstytucje sejmowe

III. 3. Ustawy konfederackie

Konfederacja warszawska 1573

III. 4. Uchwały sejmikowe (lauda)

III. 5. Prawo zwyczajowe

III. 6. Prawa partykularne

HISTORIA PAŃSTWA I PRAWA POLSKIEGO

SYLLABUS – PROGRAM SZCZEGÓŁOWY WYKŁADU PROF. DR HAB. WACŁAWA URUSZCZAKA

Wielkie Księstwo Litewskie - Statut litewski z 1588 r.

Zjednoczone z Królestwem Polskim Wielkie Księstwo Litewskie posiadało własne prawo sądowe, skodyfikowane w tzw. Statucie z 1588 r. Był to trzeci z kolei kodeks litewskiego prawa. Dwa poprzednie ogłoszono w 1529 (Statut litewski I) oraz w 1566 r. (Statut litewski II).

Prusy Królewskie - Korektura Pruska z 1598 r.

III. 7. Inne źródła prawa:

Senatus Consulta

Traktaty międzynarodowe

Układy wewnątrz krajowe - układy z Kozakami

Akty królewskie

Rezolucje Rady Nieustającej

Akty prawodawcze innych władz administracyjnych i sądowych centralnych i lokalnych:

Akty prawodawcze wydawali ministrowie, a to: marszałkowie, hetmani, podskarbiowie. Nosiły one nazwę artykułów lub ordynacji i dotyczyły spraw leżących w zakresie władzy danego ministra.

Ordynacje trybunalskie

Taksy wojewodzińskie

IV. Próby kodyfikacji prawa polskiego w epoce Oświecenia

Volumina legum („Księgi ustaw”) 1732 – 1739, 1782

Zbiór praw sądowych z 1778 r. (tzw. Kodeks Andrzeja Zamoyskiego)

Kodeks Stanisława Augusta Poniatowskiego (1791 – 1792)

V. Źródła prawa miejskiego – ustawy miejskie – księgi miejskie

VI. Prawo wiejskie - Ustawy wiejskie - Księgi sądowe wiejskie

VII. Prawo kościelne

HISTORIA PAŃSTWA I PRAWA POLSKIEGO

SYLLABUS – PROGRAM SZCZEGÓŁOWY WYKŁADU PROF. DR HAB. WACŁAWA URUSZCZAKA

Corpus Iuris Canonici - 1583

Decyzje Roty Rzymskiej

Kodeksy prawa kanonicznego partykularnego

Księgi kościelne

ZASADY USTROJOWE

Zasady ustrojowe to formuły prawne syntetyzujące podstawowe cechy ustroju społeczno-politycznego państwa. W Rzeczypospolitej wynikały one wprost z przepisów obowiązujących aktów prawnych o randze fundamentalnej lub stanowiły uogólnienia dokonane na podstawie szczegółowych przepisów prawa stanowionego lub zwyczajowego oraz praktyki. Zasady te określały ustroj społeczny i polityczny państwa, organizację jego władz oraz ich działalność.

Zasady ustroju społecznego:

- 1) zasada podziału stanowego społeczeństwa
- 2) zasada wolności obywatelskich szlachty
- 3) zasada równości szlachty
- 4) zasady upośledzenia prawnego mieszczaństwa i poddaństwa feudalnego chłopów
- 5) zasada powiązania państwa i Kościoła
- 6) zasada tolerancji religijnej
- 7) zasada poszanowania praw mniejszości narodowych

Zasady ustroju politycznego:

- 8) zasada niepodległości i samowładności (suwerenności) Rzeczypospolitej
- 9) zasada suwerenności narodu szlacheckiego
- 10) zasada mieszanej (monarchiczno-republikańskiej) formy rządu
- 11) zasada jedności Rzeczypospolitej
- 12) zasada podziału władzy
- 13) zasada ustroju parlamentarnego
- 14) zasada elekcyjności tronu
- 15) zasada nadrzędności prawa (praworządności)
- 16) zasada poszanowania partykularnych odrębności prawnych
- 17) zasada odpowiedzialności głowy państwa (króla)

HISTORIA PAŃSTWA I PRAWA POLSKIEGO

SYLLABUS – PROGRAM SZCZEGÓŁOWY WYKŁADU PROF. DR HAB. WACŁAWA URUSZCZAKA

- 18) zasada dożywotności urzędów
- 19) zasada równouprawnienia obywateli Korony i Litwy w obsadzie urzędów i godności
- 20) zasada samorządności
- 21) zasada jednomyślności
- 22) prawo wolnego głosu i wolnego sprzeciwu (*liberum veto*)
- 23) zasada wyboru sędziów